

Культурна спадщина Слобожанщини

Культура і мистецтво

Збірка науково-популярних статей

ЛІТЕРАТУРА:

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО,
ТЕМА ПОШУКУ БОГОСПІЛКУВАННЯ
В ПОЕЗІЇ БОРИСА ЧИЧИБАБІНА,
ВЕЛИКИЙ СЛОБОЖАНИН – ІВАН БАГРЯНИЙ

ТЕАТР:

ТРІУМФ І ТРАГЕДІЯ ЄВЛАЛІЇ КАДМІНОЇ

СКУЛЬПТУРА:

ПАМ'ЯТКИ ЮВІЛЕЙНОМУ ХАРКОВУ,
ТВОРЧА СПАДЩИНА ІГОРЯ ЯСТРЕБОВА,
БЮСТ ОЛЕКСАНДРА І РОБОТИ ТОРВАЛЬДСЕНА

ДОСЛІДЖЕННЯ:

УКРАЇНА У ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ РЕРІХА,
КОМПОЗИЦІЯ МІСТА ІЗІУМ,
ПОЛЬСЬКА МУЗИКА У ХАРКОВІ

**ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ
УПРАВЛІННЯ У СПРАВАХ РЕЛІГІЙ**

**ХАРКІВСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР
ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ**

**ХАРКІВСЬКИЙ БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД
«КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА СЛОБОЖАНЩИНИ»**

ХАРКІВСЬКИЙ ХУДОЖНІЙ МУЗЕЙ

ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ РЕЛІГІЗНАВЦІВ

ХАРКІВСЬКЕ ДВОРЯНСЬКЕ ЗІБРАННЯ

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Культурна спадщина Слобожанщини

Культура і мистецтво

Збірка науково-популярних статей

Число 4

Курсор-2005

УДК [001 + 2+008] : 001.12 (477.54 / 62)

ББК 63.3 (4УКР51)я43

K90 Культурна спадщина Слобожанщини. Культура і мистецтво: Збірка науково-популярних статей. – Харків: Курсор, 2005. – Число 4. – 185 с., 84 іл.

ISBN 966-7810-69-0

ISBN 966-7810-88-7

До збірки включено доповіді та повідомлення учасників наукової конференції «Восьмі слобожанські читання», що відбулася в м. Харкові у вересні 2004 р. У збірці порушено низку питань культурного, історичного та краєзнавчого характеру, представлені до уваги читача дослідження фахівців, що висвітлюють одну з основних проблем сьогодення – збереження культурних здобутків попередніх поколінь.

Видання також буде корисним для студентів, школярів і аматорів-ентузіастів, що цікавляться культурною спадщиною Слобожанщини.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: А. М. Колодний, В. О. Горбик, М. І. Кіпоренко, В. В. Калиниченко, В. Г. Левчук, О. Є. Добровольська, М. В. Дяченко, В. В. Будко, В. О. Лозовий, В. Ф. Сухіна, Я. М. Білик, Б. Я. Пугач, І. В. Зборовець, О. В. Шило, Т. С. Кравцов, Н. Л. Бабій, Н. Г. Гребенюк, І. О. Шудрик, Г. Д. Панков, В. В. Мизгіна, Ю. І. Палкін.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР: О. М. Зінухов, старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії та монументального мистецтва Харківського науково-методичного центру охорони культурної спадщини, історик, письменник.

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА: С. А. Бахтіна, завідувачка відділу охорони пам'яток історії та монументального мистецтва Харківського науково-методичного центру охорони культурної спадщини.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР: А. Т. Щедрін, кандидат філософських наук, доцент. Докторант Харківської державної академії культури, Інституту філософії НАН України.

НАУКОВІ РЕЦЕНЗЕНТИ: М. А. Єрмоловський, завідувач кафедри філософії Національного технічного університету «ХПІ», В. Г. Шадурський, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Харківської державної академії культури.

Друкується за рішенням науково-методичної ради Харківського художнього музею (протокол № 9 від 24.06.2005).

ISBN 966-7810-69-0

ISBN 966-7810-88-7

На обкладинці зображено вазон на даху будинку по вулиці Чубаря у Харкові, збудованому у 90-х роках XIX ст. Припускають, що архітектором виступив В. В. Величко. Будинок належав професору-отоларингологу С. Г. Суркчі, в його стінах відбувались зустрічі харківської інтелігенції. В 1903 – 1916 роках у цих зустрічах приймав участь Ф. І. Шаляпін. Пам'ятка архітектури, охоронний номер № 199.

© Управління культури Харківської обласної державної адміністрації, 2005

© Автори, 2005

© Курсор, 2005. Оригінал-макет

© Курсор, 2005. Обкладинка

А. Д. ГАВРИЛЕНКО

ВЕЛИКИЙ СЛОБОЖАНИН – ІВАН БАГРЯНИЙ (ЛОЗОВ'ЯГІН)

В документі, що зветься «Моя коротка біографія», Іван Багряний свідчить про себе так:

«Народився 1907 року 19 вересня (2 жовтня) в селі Куземин на Полтавщині (Україна), в Зіньківському повіті. В родині муляра. Пізніше жив і виростав в місті Охтирці, на Харківщині. Освіта: спершу закінчив церковно-приходську школу, в 1916 – 1920 роках вищепочаткову школу, потім, у 1922 – 1923 роках, скінчив Краснопільську Художньо-керамічну профшколу, а з 1926 до 1930 року вчився в Київському художнім інституті. Інститут закінчив, але до захисту диплома не був допущений через політичну «неблагонадійність». Бо саме в час навчання в інституті мав ще інший фах – літературу, в якій проявив свої антидержавні, самостійницькі, антикомуністичні настановлення...

Організаційно належав до літературної організації «Марс» (Майстерня Революційного Слова), що була організацією так званих «попутників» і куди входили найвидатніші письменники-«попутники» того часу: В. Підмогильний, Д. Фальківський, Б. Тенета,

І. Багряний.
З журналу «Українські вісті»

Родина Лозов'ягіних.
Іван Багрянний крайній
ліворуч

Б. Антоненко-Давидович, Г. Косинка, Є. Плужник, Т. Осьмачка. Також був приятелем найбільш опозиційно настроєних письменників і політичних діячів України в кінці 20-х років – таких, як М. Хвильовий, Остап Вишня, М. Куліш, М. Яловий, П. Христовий, О. Досвітній тощо».

Тут, мабуть, варто звернути увагу на розбіжність дослідників у визначенні місця народження Івана Багряного: одні вказують на Куземин, інші, всупереч твердженню навіть самого Багряного, впевнені, що він народився в Охтирці. Як би то в дійсності не було, але Куземин і Охтирка розташовані, власне, дуже близько між собою:

«... в козацькій краї, де одвіку жили горді, відважні, сильні духом і тілом люди, щохвилини готові життям заплатити за свободу».

Не випадково ця прикордонна територія породила стільки видатних митців, адже творчість є прямим продовженням незалежності. Пам'ять про героїчну боротьбу і жертвність предків не вмирала ніколи, рано чи пізно втілювалася у легенди, пісні, поезії...

Зіньківський полк, між іншим, охороняв Великого Гетьмана і Карла XII. А розплатився з козаками за це російський цар Петро I, не лише постинавши голови, а й наказавши стерти з лиця землі села їхні разом з дідами, дітьми, всякою живністю. Сталася ця трагедія одночасно зі знищенням гетьманської столиці, змальованої Тарасом:

«...як Батурин славний Москва запалила, Чечеля убила, і старого і малого в Сеймі утопила».

Мати і сестра
І. Багряного

Сам Іван Багряний пізніше писав про свою батьківщину, писав, що народився

«...на тій частині нашої батьківщини, що зветься Слобідською Україною та чия доля є чи не найяскравішим зарисом долі цілого народу, що заселяє трагічну землю, Україною іменовану. На тій Слобожанщині, що пройшла найтяжчий шлях, який тільки можна уявити. Спершу склала на жертвник великої революції безліч жертв в ім'я братерства, рівності й свободи – в святому пориві до прекрасного міту¹, до «вселюдського щастя»... А потім перша пішла масово по тюрмах і каторгах, брутално стероризована, цинічно обдурена, ошукана... Потім великими масами вимерла від голоду року Божого 1933-го, складаючи гекатомби² жертв знову ж таки в ім'я тієї свободи, братерства й вселюдського щастя, поставивши пасивний, але відчайдушний опір найчорнішій, найогиднішій ницості й тупій звірячій жорстокості, піднесеній до ступня новітнього «вірую»... Пізніше, як частина Європи, найдаліше висунена на схід, стала найулюбленишим плацдармом смерті в апокаліптичному побоєвищі двох жорстоких систем із таким «вірую», двох велетенських, ворожих одна одній і спільно в однаковій мірі ворожих цій землі сил – червоної й брунатної, під знаком п'ятикутної зорі й під знаком чорної свастики. Ця земля стала плацдармом їхнього герцу, уособлюючи в своїй трагедії трагедію цілої доби. Сплюндрована й розтоплана під чобітьми незчисленних орд, опанцерованих в залізо й зненависть, вона все ж не хоче здаватись, не хоче зникати з лиця землі. Словом, дія відбувається на частині території нації, яка ще не жила,

¹ Міфу.

² Жертвоприношення (від грецького «hekatombe»).

Будинок
батьків
І. Багряного

все лише збираючись жити, але яку всі геть спихають у могилу. Спихають і, здається, ось-ось, ось-ось зіпхнуть безповоротно. А вона збирає по краплі рештки вже решток своїх сил та й хоче знову звести голову...»

Батько Івана Багряного був робітником-муляром. Мати письменника походила з заможної селянської родини Івана Кривуші з містечка Куземина. Саме в Куземені на початку 20-х років більшовизм увійшов у життя Івана кривавим кошмаром. Багрянний писав:

«Я жив тоді в дідуся на селі, на пасіці. Дідусь мав 92 роки і був одноруким каліка, але трудився на пасіці, доглядаючи її. Він нагадував мені святих Зосиму і Саватія, що були намальовані на образику, який висів під старою липою посеред пасіки... Аж ось одного дня надвечір прийшли якісь озброєні люди, що говорили чужою мовою, і на моїх очах та на очах інших онуків, під наш несамовитий вереск, замордували його (Єгора Кривушу – О. Ш.), а з ним одного сина (а мого дядька) (Чи не Іларіона Кривушу? – О. Ш.). Вони довго штрикали їх штиками і щось допитували, стріляли в лежачі скривавлені тіла з пістолів і реготались... Вони всі гидко лаялись і під старою липою посеред пасіки, коло ікони святих Зосима і Саватія. Все було забризкане кров'ю. Кров усе життя стоятиме мені в очах. Це так починалася «варфоломійська ніч» в тім селі. Таких ночей було багато в Україні, й я, маленький, чув як люди говорили про них з жахом; але я не бачив. А тоді побачив. У ту ніч було вимордувано в селі багато стареньких господарів і священника, і організував ту ніч (як безліч таких ночей) большевизм в особі представника «ЧЕКА» та большевицького «істреботряду». Я не знав, що то було прелюдією до всього мого советського життя і символом долі, приготованої большевизмом для цілого мого народу. Замучили вони мого діда за те, що він був заможний український селянин (мав 40 десятин землі) й був проти «комуни», а дядька за те, що він

був за часів національної визвольної боротьби – в 1917 – 18 роках – вояком національної армії Української Народної Республіки. За те, ще боровся за свободу і незалежність українського народу...

Другого мого дядька, що врятувався тоді від смерті втечею, пізніше заарештували й без суду заслали на Соловки (Совітська Дахау) на 10 років, потім добавили ще 10 років, і він там загинув...

Пізніше тим самим шляхом пішов і я, і вся наша родина...

Ось так я вперше побачив зблизька большевизм. Це було на світанку мого життя і на початку існування УССР, цебто України, підгорненої під совітський режим, колонізованої червоним московським імперіалізмом...

Пізніше таким кривавим і жорстоким бачив я його там усе життя».

До речі, один з чотирьох прадідів автора цієї публікації, Петро Цареградський (який був священником в селі Буди, що об'єдналося з Куземином, у Скельці), незважаючи на змосковщення церкви, не зовсім втратив козацький дух: любив одягати вишиванку й козацькі шаровари, запалювати старовинну, ще з XVIII сторіччя люльку, яка зберігалася у нас в сім'ї до Великої Вітчизняної війни, і співати «Ой вже літ за двісті, як козак в неволі» та «...А тепер понаїжджали все московські пани – із нас шкури поздирали та й пошили жупани». Саме він і був тим закатованим у 1920 р. священником, про якого згадує І. Багрянний, змальовуючи трагічну загибель свого дідуся на пасіці. Одна з дочок Петра Цареградського під час визвольних змагань була петлюрівською зв'язковою, а вже в 1939 р. боронила Карпатську Україну зі зброєю в руках (Культурна спадщина Слобожанщини. Історія родин та генеалогія. Число 1. Харків, 2004. С. 77 – 79).

Навчався Багрянний спочатку в церковно-приходській школі в Охтирці, а з 1916 до 1918 року – у початковій школі, де, як сам згадував, редагував учнівський рукописний журнал «Надія». З 1920 року навчався в охтирській ремісничій профтехшколі, але невдовзі перейшов до Краснопільської художньо-керамічної школи, яку закінчив у 1922 році. З 1922 по 1926 рік працював на різних посадах: від секретаря заводського осередку Тростянецького цукрового комбінату до окружного інспектора, викладав малювання, працював на шахтах Донбасу тощо.

Розквіт літературної діяльності Івана Багряного припав на буремні 20-і роки. Духовний стан української молоді цього періоду добре передав у спогадах сучасник і близький товариш І. Багряного Г. Костюк:

«Були ми вихованці одної доби, одного духовного й інтелектуального підсоння 20-их років, однаково дивилися на сучасний світ і однаково сприймали нову індустріальну добу України, в яку вона переможно вступала. Ми з пошаною ставилися до минулої просвітянсько-народницької доби відродження України. Але тепер ми були свідомі, що та чарівна доба навіки відійшла в минуле... Модерну індустріальну Велику Україну ми

вбачали й любили в чисто українськомовній масі студентів політехніки, медиків, математиків, фізиків, металургів, що виходять в життя, заповнюють керівні господарчі та індустріальні центри й установи. Виховані в українських технічних ВИШах, вони в усіх закутках України, – ми вірили, – надаватимуть їй свого модерно-українського стилю й характеру. Ми мріяли про нашу українську авіацію. Нас захоплювали вістки про успіхи харківської групи авіаторів під керівництвом уславленого українського інженера Калініна та ідея його тоді гігантського чотиримоторного літака К-7. Ми пишалися Школою червоних старшин у Києві й Харкові, бо там формувалися україномовні військовоосвічені кадри командного складу (підданих тоді процесові українізації) територіально українських частин Червоної Армії. Ми пишалися тим, що серед викладачів тієї школи був і Григорій Косак, відомий в минулому командир Січових Стрільців чи УГА. Ми плескали на парадах командирові 44 дивізії, а пізніше – командувачеві Харківської військової округи, поставному, з гарною чорною бородою Іванові Наумовичу Дубовому та його дружині Чередник. Вони любили бувати на різних українських культурних і мистецьких виставках та концертах і завжди між собою і з публікою говорили чистою українською мовою. А коли тодішній командувач Української воєнної округи (УВО) – командарм першої ранги Якір їхав на полювання і обов'язково запрошував у товариство чародія українського пісенного мистецтва – керівника Державної капели «ДУМКА» Нестора Городовенка, то ми вважали це актом майже державного значення. Ми були горді нашою київською оперою, бо вона була українська... Ми захоплювалися Довженком, бо він геніально започаткував добу українського кінофільмового мистецтва і надав йому глибоконаціонального характеру. Ми ідеалізували «Березіль». Він видавався нам у театральній Україні тим свіжим подувом «психологічної Європи», що змітав на своєму шляху наш провінціалізм, нашу відсталість і виводив нас на широкі світові шляхи. Ми любили Зерова, а з ним і все «п'ятірне гроно», любили Хвильового, Куліша, тодішнього Тичину, Плужника й Бажана, та все в літературі, що навколо них крутилося, бо відчували, що це була саме та стовпова дорога, яка веде нас у високості людського духу.

Історичні установи Грушевського у ВУАН (Всеукраїнська академія наук) були для нас керівним штабом української історичної науки, як і Кафедра історії при Інституті марксизму М. Яворського й Кафедра історії Слобідської України акад. Багалія у Харкові, кафедра історії при Одеському ІНО (Інститут народної освіти) академіка М. Слабченка, Полтавське наукове товариство під головуванням професора Щепот'єва...» (Щепот'єв – порядний росіянин, подвижник української культури, підсудний на процесі СВУ, 1932 року доведений до самогубства. Друг діда автора цієї статті).

Закінчивши художньо-керамічну школу, Багрянний взявся за комсомольську роботу: був з 1922 р. замполітом на Тростянецькій цукроварні, з 1924 р. був окружним політінспектором міліції Охтирської округи. Ще під час роботи в міліції відчув бажання стати письменником.

У 1926 – 1930 роках Багряний вчився у Київському художньому інституті, який так і не закінчив. Тоді ж став членом бюро Охтирської філії письменницької організації «Плуг», а в 1928 р. він вступив до організації «Марс».

Перші твори Багряного потрапили до читача у 1925 р., поетичні твори були опубліковані у журналах «Глобус», «Всесвіт», «Життя й революція», «Червоний шлях», а також багатьох інших. Перша книга поезій «До меж заказаних» вийшла в 1927 р. Вона привернула увагу літературних кіл своєю сміливістю, свіжістю тематики.

Далі у 1929 р. вийшла друком поема «Аве Марія». А написану на початку 30-х книгу поезій «У поті чола» цензура не пропустила. Віршований історичний роман «Скелька» І. Багряний написав у 1928 р., а в 1930 р. його було опубліковано.

Прилипла Скелька (Скелька – це село)
Над Ворсклою, де гори голубіють,
Біленькі хати цвітом залило,
Попід горою ж, наче бемське скло,
Блищить вода, а далі мов сулія,
Поставлена на сизому шпилі,
Там, де ліси і замчище здорове,
Де дух великий, а діла малі,
Мигає маківкою, ніби на столі,
На спині гір
Куземинська Покрова.

Карикатура.
Автор І. Багрянний

Село Скелька по сусідству з Куземином. Іван Багрянний не раз бував у цьому селі, бачив гору, на якій колись височів чоловічий монастир Куземинська Покрова, чув про те, що в околицях Скельки було давньоукраїнське поселення XII століття, а головне – наслухався переказів і легенд про цей таємничий монастир, який після захоплення Лівобережної України, після битви під Полтавою окупували російські ченці і повели жорсткий визиск і насильство над місцевим населенням. Нащадки запорізьких козаків селяни-повстанці спалили чоловічий монастир, вибухнувши справедливим гнівом супроти національного поневолення України. Російські війська задушили повстання, але слава про молодих повстанців на чолі з Данилом Чорним обросла романтичними легендами, збу-

джуючи надію та окрилюючи дух... Але під іншим кутом зору прочитав «Скельку» культпроп ЦК КП(б)У. У статті «Куркульським шляхом», невдовзі після якої Багряного заарештували, було затавровано поета:

«Від самого початку поет став співцем куркульської ідеології і до сьогодні залишається таким».

Україножери звинувачували й звинувачують Багряного в націоналізмі. А що, власне, означає цей термін? У тлумачному словнику В. Даля зазначено:

«Патриот – любитель отечества, ревнитель о благе его... Националист – узко-национальный патриот... Поляки – националисты. С польскими националистическими явлениями нельзя не считаться...»

Минаючи офіційно-імперські тлумачення, прибічники яких помічають соломинку в чужому оці й не бачать поліна у власному, перейдемо до поглядів цивілізованого світу. У відділі іноземної літератури бібліотеки ім. Короленка є безліч тлумачних словників, за допомогою яких той, хто не належить до «найбільш-глухих»¹, може співставити терміни «націоналізм» та «патріотизм» і переконатися, що ці поняття не є

¹ «The most deaf is he, who doesn't want to hear» (англ.) – «Найглухішим є той, хто не бажає чути».

несумісними. Ось, наприклад, які пояснення подаються у словнику Макміллана (Dictionary Macmillan, New York, London, 1977):

патріотизм – підтримка своєї батьківщини з любов'ю, захопленням, іноді екзальтацією;

націоналізм –

- 1) відданість, часто екстремальна, своєму народу (своїй нації) і його інтересам;
- 2) переконання й політичне підкреслення різних інтересів, різних народів (націй) всупереч міжнародному співробітництву;
- 3) прагнення або рух за національну незалежність.

Карикатура.
Автор І. Багрянний

В Універсальному словнику англійської мови за редакцією почесного члена асоціації сучасних мов Америки професора англійської мови Оксфордського університету Henry Cecil Wuld, виданому в Лондоні у 70-х роках ХХ сторіччя, зазначається:

патріотизм – патріотичні почуття та чесноти, любов та вірність власній батьківщині;

націоналізм –

- 1) свідомість і гордість за індивідуальний характер та дух народу, який відчуваєш в собі; відчуття національної єдності;
- 2) політичний рух до виховання, плекання права на національну незалежність, якщо вона вважається під загрозою або утисками іншої, пануючої нації.

Спадковий ілюстрований словник англійської мови (American heritage publishing, New York, USA, 1975) подає таке тлумачення:

patriot – особа, яка любить, підтримує й захищає свою країну,

націоналізм –

- 1) відданість інтересам окремого народу (нації);
- 2) переконання, що народу (нації) корисніше діяти незалежно, ніж колективно, підкреслюючи більш національні, ніж інтернаціональні цілі;
- 3) прагнення до національної незалежності в країнах, які перебувають під іноземним політичним або економічним пануванням.

Карикатура.
Автор І. Багрянний

У книзі «The Wordle Book Encyclopedia» (Чикаго, Лондон, Сідней, 1994) зазначено:

націоналізм – відчуття взаємної спільності народу, як нації. Це включає також почуття відданості нації, гордість за її культуру та історію, а також – в багатьох випадках – прагнення до національної незалежності;

патріотизм – любов та самовіддана підтримка своєї батьківщини. Він включає зв'язок з країною та народом, захоплення його звичаями та традиціями, гордість за його історію; присвята себе його добробуту. Термін передбачає почуття єдності людини й суспільства в нації.

Отже, від часів В. Даля й до наших днів трактування розглянутих термінів зазнало певної трансформації. Таким чином, об'єктив-

на, неупереджена людина, що не відокремлює себе від цивілізованого світу, без особливих труднощів дійде висновку, що патріотизм та націоналізм не є несумісними. Вживаний Іваном Багрянним у статті «Національна ідея» і «націоналізм» термін «націоналізм» за своєю сутністю збігається з визначенням цього поняття сучасним тлумачним словником вільного світу.

У 1929 році у київському видавництві «Маса» вийшла перша, хоч і обкарнана цензурою (вилучено вірш «Туман» та деякі інші), збірка поезій І. Багряного «До меж заказаних», що має підзаголовок «Поезії. Кн. 2.». Г. Костюк зазначає у книзі «У світі ідей та образів»:

«Перша збірка молодого автора мала всі ознаки доброї літературної школи і безсумнівно свіжого таланту. Вражав щирий, непідробний ліризм, багатоплановість образу, ритмічна і евфонічна свіжість та приваблива пісенність. Вирізнялась особлива нота філософсько-суспільної медитації з виразним нахилом до сатирично-інвективної поезії. Ця риса в першій його збірці найвиразніше проявилася в глибоко ліричній поемі «Монголія». Є вона одночасно тонким ліричним візерунком азійських пейзажів, історіософським роздумом над долею азійських народів і децю завуальованим політичним памфлетом з виразною проекцією на українську дійсність».

Сенсацією, що сколихнула українські літературні кола, стала поява у 1929 році поеми І. Багряного «Ave Maria», яка вийшла коштом автора в Охтирці з дозволу тодішнього голови місцевої освіти відомого письменника Б. Антоненка-Давидовича. Це видання швидко було заборонено цензурою та вилучено з продажу, але 90 відсотків з 1 200 примірників вже встигло розійтися поміж читачами.

Сюжет поеми сконцентрований навколо історії робітниці, яка, втративши коханого, через скруту змушена кинути дитину та заробляти на життя, продаючи своє тіло. Через багато років вона в одному з коханців упізнає власного сина. Темі проституції в українській літературі вже торкалися П. Мирний, В. Винниченко, В. Підмогильний. В основній темі поеми Багряного простежується паралелізм із соціально інтерпретованим міфом про Едіпа, відтворений під впливом популярного у 20-і роки в Радянському Союзі фрейдизму.

Однак привернув увагу читачів (та «літературних наглядців») не стільки зміст самої поеми, скільки присвята до неї:

Вічним бунтарям і протестантам,
Всім, хто родився рабом і не хоче бути ним,
Всім скривдженим і зборканим і своїй бідній матері
крик свого серця присвячую.

Та ще вразив тодішнього читача вступ, написаний у формі листа до редактора:

«Друже мій любий!

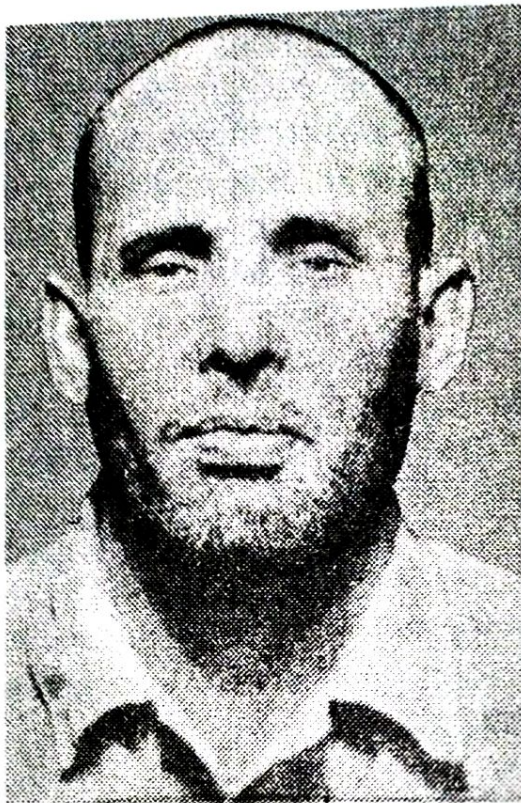
Прошу – не називай мене поетом, бо це мене жорстоко ображає.
Не іменуй мене поетом, друже мій, бо поет нині – це категорія злочинців, до якої я не належав і не хочу належати. Не іменуй мене поетом, бо слово поет скорочено стало визначати: – хамелеон, проститутка, спекулянт, авантюрник, ледар...

Не іменуй же мене поетом, друже мій. Я хочу бути тільки людиною, яких так мало на світі, я хочу бути тільки нею...

Ти кажеш: – Обминай те каміння, будь гнучким, будь липким, улесливим, запобігливим і, головне, будь покірним, – і ти будеш щасливий... Ну, а я кажу: – Ходи тільки по лінії найбільшого опору і ти пізнаєш світ. Ти пізнаєш його на власній шкурі. А пізнавши світ, ти пізнаєш себе і не понесеш ніколи душу свою на базар, бо вона буде цінніша за Всесвіт і не буде того, хто б її зміг купити... Прийми цю річ і знай, що лежало моє сумління в вашому портфелі, та не лежатиме вже там ніколи-ніколи, як і не замовкну я ніколи, доки ходжу на цій планеті».

Не дивує, що поява цієї поеми викликала роздратування.

Також на початку 1932 року цензура не дозволила опублікувати роман «Марево». 1933 року письменника було засуджено на п'ять

І. Багрянний під час заслання

років заслання в Сибір. В 1936 році І. Багрянному вдалося втекти. Два роки він блукав серед українського люду т. зв. Зеленого Клину на Далекому Сході. Під час відвідин матері в Україні у 1938 році його знову було заарештовано НКВД. Та після знищення НКВД та «розвінчання» Єжова в результаті масового перегляду «єжовських» судових справ політв'язнів його звільнили як безпідставно засудженого.

Втечу із заслання та тюремні роки в Харкові І. Багрянний частково описав у своїх творах: роман «Тигролови» (1947), роман «Сад Гетсиманський» (1950) і драма «Морітурі» (1947).

Під час німецької окупації України І. Багрянний працював маляром-декоратором в Охтирці, а потім у Харкові. Одночасно працював в українській пресі. Промовистим є факт, на який вказує Н. Миронець:

«На запит виконкому Охтирської міськради, Управління КДБ УРСР по Сумській області 23 липня 1991 р. відповіло, що не має в своєму розпорядженні відомостей про співробітництво І. Багрянного з німецькою окупаційною владою».

У 1943 р. І. Багрянний вирушив на Захід. В той же час у 1943 – 1944 роках він брав участь у діяльності українського підпілля ОУН та УПА. Став до лав українських повстанців, які боролися проти нацистських завойовників. Наприкінці 1944 року І. Багрянний переконав С. Бандеру в доцільності створення Української Революційно-Демократичної Партії, однак у майбутньому відносини між УРДП та ОУН не були безхмарними. Опинившись 1945 р. в Німеччині (як остарбайтер працював вантажником), після закінчення Другої світової війни зі своїми друзями-однодумцями організував Українську Революційно-Демократичну Партію (УРДП), в якій згуртував найкращі та найміцніші сили зі східних та центральних областей України.

В роки примусової репатріації людей з підсоветської України він написав памфлет «Чому я не хочу повертатись до ССРСР?», що був опублікований українською, англійською, іспанською та італійською мовами. Ця брошура об'єднала тисячі репресованих, гнаних і

переслідуваних комуністичною владою людей українського сходу, а також відкрила очі західним союзникам Радянського Союзу на те пекло, в яке та влада силою намагалася репатріювати кількасот тисяч безправних осіб з СРСР, що були в таборах ДП у Західній Європі.

Про ставлення радянської влади до репатріантів яскраво свідчить розповідь сестри Івана Багряного Єлизавети Павлівни, яка була не лише оstarбайтеркою, але й в'язнем концтабору в Дахау:

«Під час окупації потрапила ж і я, сирота, в Німеччину, пізнала її, чужину. Вивезли мене туди в сорок другому, як і багатьох наших дівчат. Куди було діватися?.. Працювала на заводі в Гамбурзі. Спочатку в механічному, а потім у токарному цеху. Але недовго. Серед німців теж різні люди були. Вже там набачилась усього. Ведуть нас, виснажених, змарнілих, цехом, а вони – таки ж німці! – показують нишком, де для нас лежать бутерброди, звичайно ж, приховані. Знаєте, тонюсінькі такі: з'їси – ще більше хочеться... А пізніше, в німецькому ж концтаборі, спробували брукви. І така люта німкеня нас опікала, що не доведи Господи! Спасибі чехам та югославам – вони рятували. Їм через «червоний хрест» надходили посилки, а нам – ні; казали, Сталін заборонив, «батько всіх народів», той, що вдома розвів концтабори... От вони, чехи та югослави, й ділилися з нами, бо знали, що нам – найгірше. Це ми нічого тоді не знали, потрапили між двох вогнів. І самогубством кінчали – на колючий дріт кидалися... Хто заслаб – у крематорій. Живцем... Полум'я – кілька метрів над трубою. Смердить смалятиною. Люди ж горять! Ми фарбувалися буряковим соком, рум'янилися, аби виглядати здоровішими, щоб не спалили нас... Але тут-таки, в цьому ж концтаборі, теж була інша німкеня, Марія Вітмайер, що тайкома допомагала нам. Світ не без добрих людей...»

*Перша дружина І. Багряного
Антоніна Дмитрівна з сином Борисом*

Доля Єлизавети Павлівни схожа з долями багатьох колишніх оstarбайтерів та в'язнів. Через багато років після звільнення вона розповідала і про своє повернення з Німеччини додому, і про післявоєнне життя, і про численні допити:

І. Баєрянний з другою дружиною і дітьми в еміграції

«Ми йшли пішки. Ми бігли. Ми на крилах летіли. Хоч були й пухлі... Рухалися вночі. Боялися, аби хтось посеред дня не побачив та не спинив. Своїх же й боялися, бо свої іноді – гірше чужих: «А-а, курви, хахлушки, ізменніци, от немца їдьоте? Ізнежілісь у нево, простітуткі! Морди поот'єдалі!..» І крили матюками. І ґвалтували. А кому поскаржишся? Хто захистить? П'ятнадцять душ нас, і всі – з Сумщини... Так я повернулась додому, в Охтирку. Ходила по людях: той нагодує, а той одєжину дасть яку-небудь. А вдома – пуста. Вані ж немає... Федір для мене був як чужий. У нього – своя сім'я і свої клопоти, постійні сварки з жінкою. Він – на одній половині, а ми з Антоніною Дмитрівною – на другій. Як нам жити? З чого?. Пішла я на торфорозробку. А через рік – і заміж. В одних кирзових чоботях. У чоловіка мого була хата – на цьому ж самому місці – як ото колись у Шевченка... Злидні –

сумно згадувать... А тут повістка: з'явитись на таку-то годину... Що ж, їду. «А чєво ти била в Германії?» – «Як – чого?.. Вивезли, – кажу, – то й була. Хіба ж мене одну це спіткало? Скільки он було наших дівчат...» – «А гдє он?» Тобто Ваня, Іван Павлович. «Хіба ж я знаю», – кажу, і – в сльози. І плачу, плачу... Годів п'ять отак, регулярно, двічі на місяць: «Ну, гдє он? Рассказывай!» Один і той же, допитується, діє на психіку... Викликали й Антоніну Дмитрівну. Казала вам? Антоніна Дмитрівна хотіла собі навіть жили перерізати...»

Дружина Івана Баєрянного, Антоніна Дмитрівна Зосимова, теж зазнала горя і злиднів. Родом вона була з Орловщини, народилася в 1911 році. Іван Баєрянний одружився з нею під час заслання. Тож жінку письменника-емігранта, як і сестру, спіткала доля людини, що має родинні зв'язки з «ворогом народу». Про свого чоловіка Антоніна Дмитрівна згадувала наступне:

«Іван Павлович Україну любил безумно... Да и как не любить ее, прекрасную и убогую, кажется, так писал Тарас Григорьевич Шевченко? Его «Кобзарь» всегда был у нас на почетном месте...»

Творчий здобуток І. Баєрянного досить великий. Найбільш популярним твором є роман «Тигролови». Твір було написано під час перебування в підпіллі, тоді І. Баєрянний переховувався від німецького гестапо в гірському селі на Галичині. Роман здобув першу нагороду

на літературному конкурсі 1943 р. у Львові. Про умови його написання розповідає автор у своїй статті «Народження книги» в журналі «Українські вісті» (1956).

Роман «Тигролови» вперше був опублікований у скороченому вигляді в журналі «Вечірня година» на Галичині під назвою «Звіролови» (1944). Редактором видання виступив письменник Василь Чапленко, який без згоди ав-

Сестра письменника Єлизавета Павлієна

тора змінив назву. В Німеччині, вже після війни, Іван Багряний відновив повний текст «Тигроловів», після чого він вийшов друком у 1947 р.

Автор цієї публікації належить до тих нечисленних харків'ян, які мали змогу прочитати твір Багряного «Звіролови» ще в 1944 році. За допомогою УНО оstarбайтери одержали книгу «Звіролови». Не «Тигролови», як зветься цей твір тепер, а саме «Звіролови». Читаючи його тепер (в 1996 р.), я відзначив деякі зміни в тексті. Окремі розділи в «Тигроловах» виявилися зовсім незнайомими – у «Звіроловах» 1944 року їх не було. Та головним є те, що в обох варіантах твору наскрізним є образ непокірної України. Через те й набули «Звіролови» Івана Багряного ще у 1944 році великої популярності серед тих, хто перебував у пазурах расистського тоталітаризму – рідного брата тоталітаризму сталінського.

Головний герой «Тигроловів» Григорій Многогрішний є гордим нащадком першого українського каторжанина Сибіру, «правнуком» гетьмана Дем'яна Многогрішного. Через те Григорій, з волі автора, здійснює неможливе – вистрибує майже у смерть з черева «скаженого дракона» і цим протестом пробуджує в тисячах змарнованих, знеособлених в'язнів почуття людської гідності, надії, що серед них, приречених, є такі, що не здаються, воліють «ліпше вмирати, біжучи, ніж жити, гниючи!»

Але іншим бачився світ Івану Багряному, який побував у лабетах як червоного, так і коричневого терористичного тоталітаризму. Був він і в'язнем сталінських катівень (навіть 83 дні пробув у камері смертників), і відчайдушним втікачем з них. У в'язниці порядний тюремний лікар

поставив І. Багрянному такий діагноз: «Туберкульоз легень. Непрацездатний. Відкритий процес! На півночі проживати не може. Слідувати по етапу не може» (1.X.1938). У 1938 році Багрянний приховав від слідства факт втечі з «вільного поселення» (справа № 68211). Звільнення його у 1940 р. було зумовлене падінням режиму Єжова. В 1942 році письменник мав бути розстріляним німецькими фашистами згідно з німецьким курсом щодо української національної інтелігенції, але випадково врятувався.

М. П. Сподарець у своїй стислій, але дуже цікавій публікації «І. Багрянний – письменник і громадянин», виданій до 90-річчя від дня народження І. Багряного, відзначає, що останній роман письменника – «Маруся Богуславка» (1957) – замислювався автором як перша книга циклу повістей і романів «Буйний вітер». Видана в 1953 році повість «Огненне коло» мала бути частиною IV тому цієї тетралогії. Передчасна смерть автора обірвала цю роботу.

Роман «Маруся Богуславка» суттєво відрізняється від попередніх творів Багряного. У творі два головних персонажі: молода дівчина Аталея Дахно та художник Петро Сміян (до цього у більшості творів виступав лише один головний герой). Змінився і тип конфлікту: замість пригодницького сюжету й гострої боротьби з несприятливими зовнішніми обставинами герої ведуть розлогі діалоги, на них не очікує смертельна небезпека (якщо не вважати небезпекою самостійне мислення та висловлювання своїх думок в комуністичному суспільстві), що дає підстави говорити про експозиційний характер твору.

«Маруся Богуславка» багато в чому нагадує «Вальдшнепи» М. Хвильового. Основною ідеєю твору є неприйняття більшістю українського народу сталінської системи та розкриття за допомогою художніх засобів головних положень політичної концепції УРДП:

«Внутрішні фактори спричинять розвал СРСР – кадри будівників незалежної України куються в лавах КПРС та комсомолу».

Загальним підтвердженням цієї концепції є долі сотень тисяч будівників сучасної Української Держави, зокрема життєвий шлях професора Кіма Балабухи. Цей геніальний літературознавець (прямий нащадок Орільської паланки запорізьких козаків, син вчительки російської мови та радянського політкомісара, який героїчно загинув 1943 року в бою на Кубані), поступово прозріваючи під тупіт окупантських чобіт, які будили в його генах дух, кмітливість та допитливість предків, розглядає спадщину Багряного порівняльно, різноаспектно. Багрянний певною мірою мав рацію, бо 97 відсотків колишніх членів компартії України не належать тепер до партії Петра Симоненка. А колишній президент Кравчук був секретарем ЦК з ідеології.

Іван Багряний, як і його середовище УРДП, обстоював тезу, що кадри української національної революції та відновлення української незалежної державності перебувають в Україні (УРСР), навіть у КП(б)У і в комсомолі. За ці думки він мав багато різних нападів і претензій від своїх політичних опонентів у діаспорі, а також від комуністів у Союзі Радянських Союзів.

Партію УРДП Іван Багряний очолював до своєї смерті. Був десять років Головою Української Національної Ради та віце-президентом УНР в екзилі. Останні п'ятнадцять років свого життя І. Багряний хворів на туберкульоз, який здобув під час поневірянь по тюрмах та засланнях. Помер письменник і політичний діяч 25 серпня 1963 р., на 57 році життя. Похований у Новім Ульмі в Німеччині. На могилі І. Багряного встановлено пам'ятник роботи Лева Молодожанина.

На батьківщині реабілітовано Івана Багряного 30 червня 1991 р. Претворилися в життя пророчі слова, написані ним 1939 р. у в'язниці на Холодній горі в Харкові:

І ми не вмерем!
Нас не зітруть із рубрики!
Ми оживем в страшнім вогні стихії...

І ожила творча спадщина Івана Багряного на рідній землі, зокрема завдяки подвижництву, титанічній праці Вадима Усаня, який упорядкував хрестоматію творів Багряного й написав надзвичайно цікаве й змістовне післяслово, а також надіслав кілька тисяч примірників хрестоматії «Вірю!...» до учбових закладів. Але чи допущена хрестоматія до молоді, чи україноненависники її блокують?

ЛІТЕРАТУРА

1. Сподарець М. П. І. Багряний – письменник і громадянин. – Х., 1996. – 104 с.
2. Усань В. П. Іван Павлович Багряний. Життєвий і творчий шлях. Післямова до книги «Вірю!...»: Хрестоматія / Упоряд. В. Усань. – Детройт-Харків, 2000. – С. 517 – 533.
3. Усань В. Ми ще каратимем хамів мечем республіки // Березіль. – 1996. – № 9 – 10. – С. 1207 – 144.
4. Усань В. Під чорним гербом і мечем. – Березіль. – 1996. – № 5 – 6.
5. Балабуха К. Х. Біда не лише Багряного. Берліно-харківський удар чи слобожанства одиодар. Рукопис.
6. Шугай О. Іван Багряний, або Через терни Гетсиманського саду. Роман-дослідження. – Київ: Рада, 1996. – 480 с.
7. Гьокен Ульріке. Радянські примусові робітники в світлі матеріалів «Меморіалу» / (німецькою мовою). – Мюнстер, 1994.